

«Хто погодиться? Напевно, лише ті, хто шукає, кому можна прислужити»

Спогади про міжвоєнне Рівне все більше привертають увагу рівнян. Цікаво дізнаватися про урбаністику міста, про тодішніх мешканців тепер нечисленних давніх будинків. Переклад з польської спогадів Ксаверія Прушинського — правознавця, журналіста, письменника та дипломата, який народився в маєтку свого діда в Старокостянтинівському повіті Волинської губернії в 1907 році, був викликом для мене. Його стиль написання досить складний та хаотичний, але спостережливість журналіста варта уваги. Стаття Ксаверія Прушинського «Волинь» надрукована в часописі «Просто з мосту». Автор у своїх спогадах, розмірковуючи про полонізацію волинських міст, завершує статтю так: «Хто погодиться з таким становищем, виробленим шістнадцятирічним перебуванням Польщі на Волині? Напевно, лише ті, хто перед війною і після війни, перед революцією та після неї шукає, кому можна прислужити, подавати, міняти та гріти тарілки».

Волинь

Тарілки нам подали підігрітими, як робить це варшавська обслуга, що розуміється на витонченості послуги. Хтось звернув увагу на цей підкріплюючий доказ прогресу на «диких» кресах (Україні Речі Посполитої. — Авт.). Похвалений офіціант у білому кітелі низько вклонився. Кельнер мав дуже знайоме обличчя. Тільки очі більш вицвілі, ніж з картинки, яка мені запам'яталася. Цю людину я точно знав раніше. Познайомився з нею навіть двічі. Перший раз знайом-

ще до їхніх успіхів у власній справі, душевних, розкутих поглядів, які замовляли обід радше як побажання. Гроші щедро лилися. І старий тільки й думав, коли ті часи знову настануть.

Я повернувся в Рівне через вісім років. Побачив ті самі довгі зали маломістечкових ресторацій, заповнені польськими офіцерами, але вже спокійнішими. Голубі мундири перетворилися на хакі. Не було людей, які чекали, коли фронт рухатиметься вперед по лінії Овруч-Київ. Знайо-

Рівне міжвоєнне. Ринкова площа

Рівне — найбільше місто Волинського воєводства, вулиця 3 Мая. 30-ті роки XX ст. Загальний вигляд

У Рівному, Луцьку й Острозі, в Здолбунові та Ковелі — скрізь однаково. Те саме в магазинах і магазинчиках, те саме в ресторанах, кінотеатрах і театрах. Мрія Речі Посполитої, коли та прийшла сюди, полягала в тому, щоб не привертати до себе уваги жадібних очей володарів світу. Після 1917-го світ можновладців істотно змарнів. Років двадцять дев'ять тому торговці зазивали та продавці з єврейських магазинів вибігали на вулицю, як тільки панська карета зупинялася, та про-

були філії старих московських фірм, то нині філії бельських, білостоцьких, познанських, варшавських фірм. То тепер справа польського чиновника. Якийсь чиновник з Вадовіц, який ні слова не розумів російською, змусив розмовляти з ним польською. Після двох років після кризи встановилася дикастерія (законний суд — терм.) народу. До неї намагалися потрапити усі — і колишній судовий чиновник, і єврейська продавчиня, і візник, і коридорний з готелю.

двічі. Перший раз знайомство було в Рівному, восени 1919 року. Польське військо просувалося на схід. Найдалі воно зайшло до Шепетівки. У Старокостянтинові, Плоскирові та Славуті стояли полки союзників армії Петлюри. Рівне було переповнене військовиками і мерехотіло блакитними галлеровськими мундирами. У чотириох рівненських ресторанах вирувало життя. Люди, які втекли з більшовицької Росії, тут насолоджувалися моментом. Раділи магазинам без черг,

Рівне міжвоєнне. Стара частина міста

Рівне. Староство

достатній кількості білого хліба та якісного згущеного молока.

Цей кельнер прислужував, власне, в одній з цих ресторанів, клієнтами якої були тільки офіцери. Ми прибули з Росії. Офіціант виявився слугою з одного з найбагатших волинських будинків, про який ми навіть дещо знали. Тепер, позбавлений роботи, вимушений був піти в кельнери, зневажаючи, зрештою, цю професію та грубість військових п'яниць, він не розумів тваринного інстинкту військовика, якого чекає смертельна куля в чьому патронташі. Дотепер він бачив одних і тих же людей, знайомих з дитинства,

мий нам прокурор кланявся, вітаючись зі знайомими, на різні боки. Тут була уся адвокатська колегія, заступник старости, кілька воеводських чиновників. Тоді, в переломному 1919 році, цих людей тут не було.

І ось старий кельнер підійшов до столу. Непросте життя ніби муміфікувало його. Але виявилось, що в місті він віднедавна. Деякий час був на селі, «у панства». Але у того «панства сталося жахливе розорення, якась неприємність та ніч грошей». Старий слуга повернувся до міста з недоплаченою зарплатою. Його погляди на польську шляхту докорінно змінилися в 1919 році. Го-

ворив про своїх господарів неприязно, з презирством. До заборгованості додалися надто мудрі, що не пасували йому, погляди про суспільну непотрібність верстви панів. Натомість настала давня відраза до солдатських гулянок, як кажуть, забав, військовиків навіть вищих звань і очевидна зневага до чиновників. До цих поглядів додавалися вислови, подібні до тих, що повторювали діти, почувши їх від старших. У 1928 році «вірний слуга» був без сумніву «збунтований».

Той вірний, часом знервований, слуга стояв біля мене у своєму білому кельнерському вбранні, зрозуміло, не пам'ятаючи мене. Знову низько кланявся, підливав, примовляючи ласкаві слова. Хоча дванадцять років тому гордо покинув ресторан за «пихатістю». Тепер не було і сліду тієї гордовитості. Вже так швидко він не підскочив би до столу, якби за ним не сиділи високі сановники, пан староста, сам пан воевода. Помітно було, що столикам з випадковими гостями доводилося довго чекати обслуговування. Пересувні опалювальні радіатори — точно не для всіх. У ресторані старий слуга, колись гречний до всіх,

міг стати гордовитим, відгукувався тоном чиновника, відправляючи нав'язливого прохача. Але все це було не для нас, а для — тих.

Хвилюючись, він розповідав свою історію, яку я чув раніше. Він був задоволений тим, що мав, та й пристосувався до нової ситуації. Пристосувався до неї так добре, що про панів, про минуле «панство» не було й мови. «Панство» для нього нічого не означало, так як двадцять років тому нічого не означало для нього публіка з військовиків, уланів та канцеляристів. Колись становище старого слуги при господарю тепер стало зневажливим заробітком на хліб. Колись ганебна посада кельнера ресторану чи казино тепер стала почесною напівофіційною посадою.

Нічого не залишилося від боротьби з поміщиками минулих років. Боротьба вийшла з орбіти інтересів людей повністю, так само як канцелярський світ увійшов у неї. Велика перебудова світу знищила одних діячів, вивела нових, знищила один тип способу життя, стиль, полюєність і привнесла інший. Слуга змінив і панів, і погляди.

Ксаверій Прушинський, автор статті.

понували свої послуги, свої «особливі оказії», збережені та призначені «тільки для пана». Років п'ять тому ще вибігали нагадати про старі борги, вимагаючи їх погасити. Сьогодні панська бричка проїжджає без уваги, пан у магазині є клієнтом, для якого немає кредиту, він скупко, ощадливо та швидко щось купує. «Людина з їхнього середовища не виживе», — казали мені. Все стало орієнтоване на новий чиновницький світ.

Варто зауважити, що ця ситуація мала й позитивні наслідки.

Рівне та Здолбунів були містами більш російськими, ніж Київ, Житомир та Вінниця. Їхнє єврейське населення було більш зросійщене. Люди, які були знайомі з кресами, стверджували, що на Рівне великий вплив мала Москва. І такий стан речей тривав до кризи 1927 року.

Сьогодні від того всього немає і сліду.

Єврейство Рівного протягом останніх п'яти років якось відійшло від російськості. Всюди лунає польська мова. Навіть жаргон розтікається десь у бічні вулички. Якщо колись тут

Я думаю, що в поняттях широких мас польськість на решті відірвалась від поняття «пан», але роблю висновок, що ні. Це поняття поширилося ще й на інших. Але «нові пани», новий панівний клас настільки зрощені з поняттям польської державності, як не був з нею зрощений жоден з колишніх панів при відсутності польської держави. Швидка полонізація волинських міст починає нагадувати не менш швидкий процес викорінення німецькості з Бидгоща і Торуня, де панувала значна кількість німецькомовних чиновників, що призвело до швидкої відмії германізації цих міст. Поразка німців стерла той прошарок, напрацьований кількома каденціями польських урядовців. Так могло б статися з Рівним. Старий кельнер, який обслуговував у казино, міг би ще раз змінити господарів.

Ось слабкі сторони політики полонізації. Вона дуже ефективна, але дуже нестабільна. Народність, яка ототожнює себе з чиновником у певній країні, підлаштовується під нього, наражає себе на обурення та бунт того ж народу. Варто пам'ятати, що на Волині можуть бути місцеві депутати, але не місцеві бургомістри.

Хто погодиться з таким становищем, виробленим шістнадцятирічним перебуванням Польщі на Волині? Напевно, лише ті, хто перед війною і після війни, перед революцією та після неї шукає, кому можна прислужити, подавати, міняти та гріти тарілки.

Ксаверій ПРУШИНСЬКИЙ.

Переклад з польської старшого наукового співробітника Держархіву Рівненської області Олени ГУМІНСЬКОЇ.